

Intézménytörténeti kutatások a művészeti felsőoktatásban

A ma működő művészeti egyetemek (Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem – alapítva: 1875, Magyar Képzőművészeti Egyetem – alapítva: 1871, Moholy-Nagy Művészeti Egyetem – alapítva: 1880, Színház- és Filmművészeti Egyetem – alapítva: 1863) eredete a múlt század második felére nyúlik vissza.¹ A századfordulóra kialakult a négy, egymástól jól elkülöníthető művészetoktatási ág, négy önálló intézményhez rendelve.²

A hazai művészettörténeti, politikatörténeti és neveléstörténeti kutatások a művészeti felsőoktatás történetével eddig alig foglalkoztak. Az említett négy egyetem történetének áttekintése elsősorban az alapítási centenáriumok kapcsán került előtérbe. A kiadványok alapvetően tanulmánykötetek voltak és nem primer forrásokon, hanem iskolai évkönyveken, visszaemlékezéseken, interjúkon alapultak. Elsőként a Színház- és Filmművészeti Főiskola bemutatása történt meg, 1964-ben,³ ezt követte a 1972-ben a Képzőművészeti Főiskola,⁴ végül 1975-ben a Zeneakadémia zárta a sort.⁵ Látható, hogy a három kötetből kettő állami kiadónál jelent meg, és csak a Képzőművészeti Főiskola döntött a saját kiadás mellett.

Az utóbbi bő évtizedben az intézménytörténeti kutatások új lendületet kaptak. A Zeneakadémia látványos, gazdag fényképanyaggal illusztrált, az igazgatói korszakokhoz kapcsolódó történeti áttekintése 1997-ben látott napvilágot.⁶ A Képzőművészeti Egyetem 2002-ben saját levéltári forrásait feldolgozva jelentette meg az alapítás utáni első három és fél évtized történetét bemutató tanulmánykötetet.⁷ Korszerű kismonográfia a Színház- és Filmművészeti Egyetem 2005-ös intézménytörténeti kiadványa, bár szerzője, Nánay István, adatait elsősorban a főiskola éves értesítőiből nyerte, levéltári forrásokat nem idézett.⁸ Mint látható, a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem (illetve az Iparművészeti Főiskola) nem jelentetett meg száz éves kiadványt. Valószínűleg azért, mert 1880-as megalapítása a Képzőművészeti Főiskola részlegeként történt, s önálló intézménnyé csak 1896-ban vált, tehát a centenárium kezdőpontja nem egyértelmű. Más jellegű (tanulmányyszerű, illetve információs) kiadványok azonban több ízben megjelentek.⁹

Az intézménytörténeti kutatások eddigi eredményei a Magyar Táncművészeti Főiskolán

A Magyar Táncművészeti Főiskola (1950-1990: Állami Balett Intézet) elsősorban szintén az alapítási évfordulók kapcsán adott közre kiadványokat. Ezek sohasem tudományos igénnyel készültek, így forrásmegjelölést sem tartalmaznak. Az intézményről az ezredfordulóig mindössze egyetlen igazán könyvszerű mű jelent meg: a Lőrinc György alapító igazgató által szerkesztett *A balettművészet felé* című, népszerűsítő stílusú kötet a tízedik tanév tiszteletére a Gondolat Könyvkiadónál látott napvilágot, s szerzői között találjuk a tantestület meghatározó egyéniségeit.¹⁰ Egy évtizeddel később sokszorosított formában, könyvészeti és módszertani értelemben egyaránt az iskolai évkönyvek stílusában jelent meg, Lugossy Emma szerkesztésében, a húsz éves jubileumi évkönyv.¹¹ Újabb tíz év múlva Manherz Károly szerkesztő jegyezte az évfordulós kiadványt.¹² A sort a Fodor Antal által összeállított, fél évszázados jubileumi kötet zárja, amely 2001-ben professzionális kiadónál jelent meg. Ebben történeti fejezetek, igazgatói interjúk, visszaemlékezések találhatók, valamint széleskörű intézményi adatbázis.¹³

Az intézmény történetét az 1983-as főiskolává alakulástól kezdve végigkísérik a prospektusok. Ezek információs céllal készültek, így mindig a főiskola éppen akkori

szervezeti és személyi állapotát tükrözik. Az 1985-ös kétnyelvű kiadványt Horváthné Bánky Dóra, az 1990-est Palovecz János szerkesztette.¹⁴ 1995-ben új összefoglaló készült Bolvári-Takács Gábor tollából, amelynek párhuzamos angol szövegét Melis Hanna fordította.¹⁵ Ugyanezen kiadvány aktualizált változatai jelentek meg 2000-ben és 2003-ban.¹⁶

A további intézménytörténeti kutatások dimenziói

A főiskola intézménytörténeti kutatásainak további fejlesztése a jövőben legalább négy dimenzióban aktuális.

A *művészetpolitikai dimenzió* lényege a főiskola történetének a hazai táncművészeti intézményrendszer változásaival, illetve a mindenkori kultúrpolitikát jellemző ideológiai változásokkal összefüggésben való vizsgálata. A magyar táncművészetet a 20. század első felében az intézményesedés hiánya jellemezte, ellentétben például a zenei közélettel, amelyben a Zeneakadémia és az Operaház meghatározó szerepet játszott. A két világháború között állami felelősségvállalás e téren lényegében sem ideológiai, sem jogszabályi, sem finanszírozási szempontból nem létezett. A tánciskolák működése pl. nem oktatási, hanem rendészeti ügy volt. Az 1946-tól kibontakozó szabadművelődési korszak eredményeit az állampárti hatalmi struktúra fokozatos térnyerése néhány év alatt felszámolta és 1948-49-től nyilvánvaló jelei mutatkoztak a kommunista párt közvetlen, politikai beavatkozásának. E folyamat markáns eleme volt az intézményesedés megindulása (oktatási intézmények, társulatok, társadalmi szervezetek, szaksajtó).¹⁷ A tendencia elsősorban a szovjetunióbeli állapotokat tükrözte, de az is tény, hogy az akkori kultúrpolitika sokszor doktriner és voluntarista döntései egy tömegeket vonzó és megmozgató művészeti ág elterjedését segítették elő.

Az Állami Balett Intézet 1950. évi létrehozása lényegében válasz volt a kor kultúrpolitikájának nagy kihívására. Az Operaház balett-repertoárjának átalakulása, elsősorban a szovjet balettek megjelenése, olyan állandó, magasan kvalifikált tánckart igényelt, amelyet a korábbi módszerekkel sem minőségben, sem elegendő létszámban nem lehetett kiképezni. A táncművészet terén önálló, állami alapítású iskola 1945 előtt ugyanis nem létezett. A képzés első, államilag szervezett formáját az Operaház biztosította, amikor 1937-ben saját balettiskolát alapított. A kihívásra adott válasz tehát a művészetoktatási modellváltásban rejlett, s ehhez mintául a szovjet metodika szolgált. A hazai táncművészképzés intézményesítésében fontos szerepet játszott a Népművelési Minisztérium, és vezetője, Révai József.¹⁸ Az Állami Balett Intézet végül a minisztérium által 1949 végén létrehozott, rövid életű Táncművészeti Iskola, és az operaházi balettiskola egyesítésével alakult meg.¹⁹

A *szervezeti dimenzió* a főiskola belső szervezetének és képzési rendszerének átalakulását vizsgálja. Az Állami Balett Intézet 1950-ben középfokú szakiskolaként alakult, 1975-től felsőoktatási jellegű intézmény. Nevének változatlanul hagyása mellett 1983-ban főiskolává szervezték át. 1990 óta Magyar Táncművészeti Főiskola néven működik, 2006-tól a bolognai rendszernek megfelelően BA és MA képzést is folytat. Az intézet képzési feladatai folyamatosan bővültek: 1950-től balettművészeket és népi táncsoport-vezetőket, 1955-től balettmestereket, 1971-től néptáncművészeket, 1975-től színházi táncművészeket és táncpedagógusokat (balett, néptánc, társastánc), 1983-tól koreográfusokat és táncelméleti szakembereket is képzett. A kétszintű képzés bevezetése alapvetően átalakította az addigi szakokat és szinteket. Mindezt tovább bővül a tánctanár MA-szak különböző képzési idejű formáinak indításával, illetve a doktori képzés néhány éven belüli tervezett megvalósulásával.²⁰

A *szakmai-módszertani dimenzió* elsősorban az intézmény életében meghatározó szerepet betöltő művész személyiségek, balettmesterek, tanárok életművével és az oktatásra gyakorolt hatásukkal, valamint az oktatás módszertanának kérdéseivel és a balett-repertoárral való összefüggéseivel foglalkozik. Az Állami Balett Intézet sajátos feladatai az első pillanattól kezdve komoly szakmai-művészi minőséget feltételeztek. Megnyilvánult ez a tananyag kiválasztásában, az első tantestület összeállításában és további utánpótlásában is. Az intézet a világszerte széles körben és eredményesen alkalmazott Vaganova-módszer bevezetésével és tanításával lényegében maga teremtette meg a 20. század második fele magyar balettművészetének alapjait, elsősorban az előadóművészek, de a koreográfusok vonatkozásában is. A minőség legmagasabb mércéjét felállítva saját balettmesteri utánpótlását is biztosította, amely példátlanul eredményes önépítő folyamatban nyilvánult meg. A legjobban képzett, és művészi pályájuk során a legkiemelkedőbb sikereket elért művészek, mint a következő generációk mesterei jelentek meg ismét a főiskolán. Ez a minőségbiztosítási alapelv nem csupán biztosította a színvonal folyamatos emelését, de hozzájárult a bensőséges mester-növendék viszony, a szakmai műhelymunka kialakulásához is.

S végül a *társadalmi és művészeti hatásmechanizmus dimenziója* a beiskolázások mennyiségi és minőségi tényezőinek társadalmi értékviszonyait, a főiskolán végzett növendékek további sorsát, a belőlük építkező táncegyüttesek és a főiskola szakmai kapcsolatrendszerét, továbbá az együttesek részéről érkező visszajelzések oktatásszervezési következményeit vizsgálja. Az intézet végzett hallgatói mindig a hazai táncélet legképzettebb vonalát alkották. A Magyar Állami Operaház Balettegyüttesének utóbbi fél évszázadban elért sikerei egyértelműen jelzik ezt, hiszen a Magyar Nemzeti Balett szinte teljes egészében az intézet egykori növendékeinek szakmai munkájára épített. Az intézet nélkül nem létezne a Győri Balett, a Pécsi Balett, a Szegedi Kortárs Balett; a néptánc tagozat növendékeiből újult meg a Magyar Állami Népi Együttes, a Budapest Táncegyüttes és a Honvéd Együttes, továbbá számos más állandó vagy alkalmi balett- és néptáncegyüttes.²¹

Az intézménytörténeti kutatások forrásai

Levéltári források. Az Állami Balett Intézet felügyeletét ellátó Népművelési Minisztérium (1949-56), Művelődésügyi Minisztérium (1957-74), Kulturális Minisztérium (1974-82) és Művelődési Minisztérium (1982-90) tárgyira vonatkozó iratanyaga a Magyar Országos Levéltárban található. 1990 után a Művelődési és Közoktatási Minisztérium (1990-98), az Oktatási Minisztérium (1998-2002), majd az Oktatási és Kulturális Minisztérium (2002-) képviselte az államot, mint fenntartót. Az intézettel kapcsolatos iratok mennyisége az egyes korszakokban változó, ezért elsősorban azokra a periódusokra érdemes koncentrálni, amelyek valamely szervezeti vagy képzési változás miatt hangsúlyosak. Véleményem szerint mindenképpen ilyen a megalapulástól 1956-ig terjedő időszak (a közvetlen kézi vezérlés időszaka), majd 1963, az intézeten belüli ún. „művészképző” létrehozása, továbbá az 1975-ös, felsőfokú intézménnyé történt átszervezés. Ezután az 1983-mas főiskolává alakulás a fordulópont.

Irattári források. Az Állami Balett Intézet 1950-től keletkezett, szakszerűen selejtezett, archivált iratait a Magyar Táncművészeti Főiskola Könyvtára őrzi, tematikusan dobozolva, de feldolgozatlanul. Az anyag elsősorban az intézet belső életéről nyújt pótolhatatlan segítséget. Az 1990 utáni időszak intézményi iratai, még selejtezés előtti állapotban, a főiskola irattárában rendelkezésre állnak.

Jogforrások. Az 1985. évi oktatási törvény hatályba lépése előtti időszakot a központosított oktatásirányítás és az aprólékos jogi szabályozás jellemezte. A kormány, illetve a minisztérium(ok) által kibocsátott, a művészeti felsőoktatási intézményekre, illetve a

művészképzésre vonatkozó rendeletek és utasítások szisztematikus összegyűjtése és feldolgozása eddig nem történt meg.

Statisztikai adatok. A művészetoktatás társadalmi szerepének változásait jól jellemzik a hallgatói létszámadatok, beleértve a felvételre jelentkezők, a felvettek és a végzetek számát. A kép teljességéhez hozzátartoznak az oktatói adatok és az intézet gazdálkodására vonatkozó számok. Ehhez a KSH adatbázisa nyújthat segítséget.

Bibliográfiai kutatás. Jelenleg nincs olyan bibliográfia, amely tartalmazná az Állami Balett Intézetéről, illetve a Magyar Táncművészeti Főiskoláról szóló, nyomtatásban megjelent írásműveket. A hiányt két megközelítésben szükséges pótolni: egyrészt az intézetről kiadott valamennyi kiadvány (évkönyvek, broszúrák, prospektusok) számba vételével, másrészt a sajtótermékek feldolgozásával. A hazai táncművészeti szakajtó áttekintése minden további nélkül lehetséges, mert a periodikák címe és megjelenési időszaka teljes körűen ismert. (Pl. *Táncoló Nép, Táncművészet, Táncművészeti Dokumentumok, Táncművészeti Értesítő, Tánc tudományi Tanulmányok, Néptáncos, Külföldi Szemle, Zene–Zene–Tánc, Ellenfény* stb.). Ehhez kapcsolódnak a nem kifejezetten tánc témájú, de táncsal is foglalkozó szakmai lapok (pl. *Film–Színház–Muzsika, Muzsika, Premier* stb.). Mindezt kiegészítik a táncélet eseményeivel érintőlegesen, napi hír vagy kritika szintjén foglalkozó napi- és hetilapok, kulturális folyóiratok.

Irathagyatékok és visszaemlékezések. Az Állami Balett Intézet volt vezetőnek, meghatározó jelentőségű művésztanárainak irathagyatéka főleg az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet Táncarchívumában, valamint az MTA Zenetudományi Intézet Néptánc Osztályán található, jórészt feldolgozatlanul. Az alapításában részt vett, illetve a főiskolán évtizedekig dolgozó mesterek közül szerencsére még sokan közöttünk vannak, így visszaemlékezéseik is fontos adatokkal szolgálhatnak.

Filmográfia. A film- és videóanyag feltárása, rendszerezése és feldolgozása egyrészt a főiskoláról szóló televíziós vagy filmhíradó műsorok, felvételek összegyűjtését, másrészt az intézmény saját audiovizuális archívuma anyagainak számbavételét jelenti (vizsgák, előadások, órák, interjúk stb.).

Az intézménytörténeti kutatások távlatai

A kutatási programok között elsőként a *Nemzeti Kulturális Alap* Táncművészeti Szakmai Kollégiumának alkotói támogatásával 2008-2009-ben lezajlott, *Adalékok az Állami Balett Intézet létrehozásának történetéhez* című kutatást említjük.²² Ezt folytatja 2010-ben a *Hat évtized. Dokumentumok a Magyar Táncművészeti Főiskola történetéből (1949-2009)* c. kötet kéziratának összeállítására kapott NKA-alkotói támogatás.²³ A tervezett kiadvány az alábbi forráscsoportokból válogat: 1. *Jogi és kormányzati dokumentumok.* Az intézmény működésével összefüggő jogszabályok, utasítások, minisztériumi előkészítő iratok, különös tekintettel az oktatási szerkezetben történt változásokra (1963, 1975, 1983, 2005). 2.

Intézményi belső iratok. Igazgatói és tanári értekezletek, tantervfejlesztések dokumentumai. 3. *Igazgatói jelentések, értékelések.* Az igazgatók rendszeresen közzétették az eltelt időszakról szóló értékelésüket, 1960-tól erre a belső terjesztésű intézeti évkönyvekben került sor.

Megjelentek azonban ilyen jellegű írások más periodikákban is (*Táncművészet, Tánc tudományi Tanulmányok* stb.), amelyek informálnak az iskola aktuális helyzetéről, és történeti távlatban segítenek megítélni az egyes intézményi tervek, sikerek, kudarcok, fejlesztések és változtatások valóságtartalmát. 4. *Oktatás-módszertani dokumentumok.* A Vaganova-módszer hazai adaptálását, az ehhez szükséges szakmai tananyag elkészítését az intézet tanárai végezték. E folyamat legfontosabb művészeti és pedagógiai dokumentumait feltétlenül indokolt bemutatni. 5. *Sajtóvisszhangok.* Az intézet működése nemcsak az ott dolgozók számára jelentett publikálási lehetőséget, az intézménnyel hazai és külföldi

szakemberek, újságírók egyaránt foglalkoztak. Meglátásaik számos esetben eltérő megvilágításba helyezik az intézetben folyó munkát, ezért újraközlésre érdemesek. 6. *Vizsgaelőadások és kritikáik*. Az iskola működésének legfontosabb, leglátványosabb és művészetpedagógiai szempontból legközvetlenebbül értékelhető produkcióinak, az évente visszatérő vizsgaelőadásoknak összefoglalása két részből állna: egyrészt a koncertek műsora, koreográfusi, betanítói és szereplői névsora; másrészt az előadásokról megjelent szakmai kritikák.

A kutatás szélesebb összefüggések feltárását lehetővé tevő perspektíváját kínálja *A magyar színpadi táncművészet történetének forrásai* című, 2009-ben benyújtott OTKA-pályázat (a kutatócsoport vezetője: Bolvári-Takács Gábor; szenior kutatók: Major Rita és Fuchs Livia; kutatók: Macher Szilárd, Nagy Péter Miklós és Gara Márk). A pályázat öt témacsoportjából (1. A magyar színpadi tánc történet forrásai a korabeli tudósítások, kritikák, esztétikai jellegű viták, értekezések tükrében, 18-19. század; 2. A táncról szóló morális vita és hatása a színpadi táncművészet fejlődésére, 1900-1944; 3. A színpadi táncművész-képzés magyarországi intézményesülésének első negyedszázada, 1937-1961; 4. Az Állami Balett Intézet 1958-60 között végzett évfolyamai tagjainak művészi pályaképe; 5. Az Országos Színház-történeti Múzeum és Intézet Táncarchívuma leltározatlan és feltáratlan hagyatékainak feldolgozása) a 3. és 4. pont közvetlenül, az 5. pont közvetetten kapcsolódik az intézménytörténeti kutatásokhoz.²⁴

A kutatási körülmények tekintetében a 2007 novemberében a főiskolán *Hagyomány és újítás a táncművészetben, a táncpedagógiában és a tánc kutatásban* címmel megrendezett tudományos konferencia széles körben mérte fel és mutatta meg a főiskola kutatói kapacitását és kijelölte a további kutatási irányokat. Ennek a koordinálására 2008-ban a főiskolán megalakult a *Tánc tudományi Kutatóközpont*, amely a főiskola szervezeti egységnek nem minősülő kutatási társulásaként, partner-szervezetekkel együttműködve, szélesebb szakmai összefogással kíván részt venni a magyar tánc kutatásban. A kutatóközpont *Tánc és társadalom* c. kutatási főirányában az intézménytörténet is helyet kapott.

Ami a *publikációs lehetőségeket* illeti, a Magyar Táncművészeti Főiskolán jelenleg egy folyóirat és két kiadványsorozat létezik, amelyek helyet adhatnak intézménytörténeti kutatási eredményeknek. 1993-ban indult *A magyar táncművészet nagyjai* c. sorozat, amelynek két kötete Nádas Ferenc, illetve Harangozó Gyula életét mutatja be.²⁵ Előkészületben van az Állami Balett Intézet első, 1954-ben végzett évfolyama tagjainak életútját végig követő tanulmány- és dokumentumkötet, amely kéziratos formában már hozzáférhető.²⁶ A 2009-ben indult *Tánc tudományi Közlemények* c. tudományos folyóirat forrásokat, tanulmányokat, dokumentumokat, recenziókat, beszámolókat, tudományos híreket közöl.²⁷ Ugyancsak 2009-től jelenik meg a *Táncművészet és tudomány* c. sorozat, amelynek eddig két kötete látott napvilágot.²⁸

A végső cél természetesen a Magyar Táncművészeti Főiskola történetét feldolgozó *monográfia* megalkotása. A szintézis megteremtéséhez azonban még számos iratfeltárást, forrásfeldolgozást és analízist kell elvégeznie a témával foglalkozó kutatóknak.

¹ A négy művészeti egyetem jogállása 1949-1971 között főiskola, 1971-86 között egyetemi jellegű főiskola, 1986 óta egyetem. Az elnevezésük azonban 2000-ig „főiskola” volt. A Magyar Iparművészeti Egyetem 2005 óta Moholy-Nagy Művészeti Egyetem.

² Vö: Bolvári-Takács Gábor: A művészeti főiskolák szervezeti fejlődése a második világháborúig = Valóság, 45. évf. 2002. 1. sz. 27-31. o.

³ Csillag Ilona (szerk.): A százéves színésziskola. Írások és képek múltból és jelenről a Színház- és Filmművészeti Főiskola centenáriuma. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1964.

⁴ Végvári Lajos (szerk.): Száz éves a Képzőművészeti Főiskola 1871-1971. Magyar Képzőművészeti Főiskola, Budapest, 1972.

⁵ Ujfalussy József (szerk.): A Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola 100 éve. Zeneműkiadó, Budapest, 1975.

-
- ⁶ Gádor Ágnes – Szirányi Gábor: A Zeneakadémia, M és M Goldprint Kft., Budapest, é.n. (1997).
- ⁷ Blaskóné Majkó Katalin – Szőke Annamária (szerk.): A Mintarajztanodától a Képzőművészeti Főiskoláig. Magyar Képzőművészeti Egyetem, Budapest, 2002.
- ⁸ Nánay István: Tanodától – egyetemig. Az intézményes magyar színház- és filmművészeti képzés száznegyven éve. Színház- és Filmművészeti Egyetem, Budapest, 2005.
- ⁹ Mezei Ottó: Az Orsz. m. kir. Iparművészeti Iskola (1880-1944) oktatási rendszere és forrásai = Művészettörténeti Értesítő, 1975. 1. szám; Bundevev-Todorov Ilona: A Magyar Iparművészeti Főiskola története 1945-1973 = Ars Hungarica, 1978. 1. szám; Magyar Iparművészeti Főiskola (információs kiadvány), Budapest, 1971; Fülöp József (szerk.): Made in MOME 2007. Moholy-Nagy Művészeti Egyetem, Budapest, 2007.
- ¹⁰ Lőrinc György (szerk.): A balettművészet felé. Gondolat Kiadó, Budapest, 1961. Írták: Aszalós Károly, Bogdány Ferenc, Hidas Hédi, Kiss Ilona, Lőrinc György, Lugossy Emma, L. Merényi Zsuzsa, Nádas Ferenc.
- ¹¹ Lugossy Emma (szerk.): Az Állami Balett Intézet húsz éves fennállásának jubileumi évkönyve. Budapest, 1970.
- ¹² Manherz Károly (szerk.): Állami Balett Intézet. Budapest, 1981.
- ¹³ Fodor Antal (szerk.): Mozaikok a Magyar Táncművészeti Főiskola első ötven évéről. Planétás Kiadó, Budapest, 2001.
- ¹⁴ Horváthné Bánky Dóra (szerk.): Állami Balett Intézet 1950-1985. (fordítás: Kiricsi Katalin, Kiss Judit) Állami Balett Intézet Titkársága, Budapest, 1985; Palovecz János (szerk.): Állami Balett Intézet 1950-1990. (szöveg: Fuchs Lívia, Rajk András) Magyar Táncművészeti Főiskola, Budapest, 1990.
- ¹⁵ Bolvári-Takács Gábor: A Magyar Táncművészeti Főiskola (angol szöveg: Melis Hanna). Művészeti Egyetemen Rektori Széke, Budapest, 1995.
- ¹⁶ Bolvári-Takács Gábor: A Magyar Táncművészeti Főiskola – The Hungarian Dance Academy 1950-2000. (angol szöveg: Melis Hanna) Budapest, 2000; Bolvári-Takács Gábor: A Magyar Táncművészeti Főiskola – The Hungarian Dance Academy. (angol szöveg: Melis Hanna), második, javított kiadás, Budapest, 2003.
- ¹⁷ Vö: Maác László: Rendszerváltások a magyar táncművészetben. In: Maác László (szerk.): Táncművészeti Tanulmányok 1990-1991. Magyar Táncművészek Szövetsége, Budapest, 1992. 7-25. o.
- ¹⁸ Vö: Bolvári-Takács Gábor: Révai József és a Népművelési Minisztérium létrehozása = Zempléni Múza, II. évf. 2002. 4. szám, 14-26. o.
- ¹⁹ Vö: Bolvári-Takács Gábor: A Táncművészeti iskola létrehozása 1949-ben = Táncművészeti Közlemények, I. évf. 2009. 2. szám, 51-60. o.; uő: Az Állami Balett Intézet létrehozásának politikai körülményei = Kritika, 29. évf. 2000. 8. szám, 26-28. o.
- ²⁰ Vö: Bolvári-Takács Gábor: Az Állami Balett Intézet jogállásának fél évszázados fejlődése = Jogtudományi Közlemények, 54. évf. 2000. 3. szám, 104-108. o.; uő: A Magyar Táncművészeti Főiskola és a jogelőd Állami Balett Intézet oktatási rendszerének fejlődése, 1950-2006 = Új Pedagógiai Szemle, megjelenés alatt.
- ²¹ Vö: Bolvári-Takács Gábor: A főiskola és a hazai táncművészeti élet. In: Fodor Antal (szerk.): Mozaikok a Magyar Táncművészeti Főiskola első ötven évéről, i. m. 88-98. o.
- ²² NKA azonosítószám: 1502/79, témavezető: Bolvári-Takács Gábor. E program eredménye a Táncművészeti Iskola alapítási körülményeinek levéltári feltárása (vö: Bolvári-Takács Gábor: A Táncművészeti iskola létrehozása 1949-ben, i.m.), valamint az Állami Balett Intézet ún. „kézi vezérlésének” bemutatása (vö: Bolvári-Takács Gábor: Rögös úton. Dokumentumok az Állami Balett Intézet első tanévéről. In: Németh András – Major Rita – Mizerák Katalin – Tóvay Nagy Péter (szerk.): Hagyomány és újítás a táncművészetben, a táncpedagógiában és a táncművészetben. Planétás Kiadó – Magyar Táncművészeti Főiskola, Budapest, 2009. 17-23. o.).
- ²³ NKA azonosítószám: 1502/0087, témavezető: Bolvári-Takács Gábor.
- ²⁴ Az OTKA Bizottság 2010. január 13-ai döntése alapján a K 81672 azonosítószámú pályázat 4 év futamidőre 15.888.000,- Ft támogatást nyert.
- ²⁵ A magyar táncművészet nagyjai, ISSN 1217-9159. 1. kötet: Nádas Myrtil (szerk.): Nádas Ferenc 1893-1966. Emlékezések a mester születésének 100 éves évfordulójára. Magyar Táncművészeti Főiskola, Budapest, 1993; 2. kötet: Szűdy Eszter (szerk.): Harangozó Gyula emlékkönyv. Magyar Táncművészeti Főiskola, Budapest, 1994.
- ²⁶ Gyarmati Zsófia – Macher Szilárd: „A tánc csillagai lettek”. Az Állami Balett Intézet első végzős évfolyama. (sokszorosított kézirat) Magyar Táncművészeti Főiskola, Budapest, 2001.
- ²⁷ Táncművészeti Közlemények. A Magyar Táncművészeti Főiskola tudományos folyóirata, ISSN 2060-7148, főszerkesztő: Tóvay Nagy Péter.
- ²⁸ Táncművészet és tudomány. A Magyar Táncművészeti Főiskola kiadványsorozata, ISSN 2060-7091, sorozatszerkesztő: Bolvári-Takács Gábor. I. kötet: Németh András et al. (szerk.): Hagyomány és újítás a táncművészetben, a táncpedagógiában és a táncművészetben, i.m.; Táncművészet és tudomány II. kötet: Én, Maja Pliszeckaja (fordította: Pólya Katalin, a fordítást lektorálta, a jegyzeteket és az utószót írta: Bolvári-Takács Gábor, a fordítást szakmailag lektorálta és az előszót írta: Szakály György), Planétás Kiadó – Magyar Táncművészeti Főiskola, Budapest, 2009.